

**BADIIY ASARLARNING BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI TAFAKKURI VA
TA'LIM-TARBIYASIGA TA'SIRI**

Olimov Temir Hasanovich

*Osiyo xalqaro universiteti professori, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD)*

Xo'jayeva Nigora Ismoilovna

*Osiyo xalqaro universiteti pedagogika magistratura mutaxassisligi bo'yicha II-
bosqich magistranti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy asarlarning boshlang'ich sinf o'quvchilari tafakkuri, emotsional rivoji hamda ta'lim-tarbiya jarayoniga ko'rsatadigan ko'p qirrali ta'siri tahlil qilinadi. Adabiy matnning obrazlar tizimi, badiiy tafakkur unsurlari, til vositalarining ta'sirchanligi va syujetning tarbiyaviy yo'nalishi yosh o'quvchilarda tasavvur, tahliliy fikrlash va nutq kompetensiyasining shakllanishiga yordam berishi ilmiy dalillar asosida yoritiladi. Badiiy asarni o'qish jarayonida bolaning xotira, idrok, emotsional sezgirlik va ijtimoiy tasavvurlarining boyishi, shuningdek, milliy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va estetik dunyoqarashning mustahkamlanishi pedagogik jarayonning muhim omili sifatida baholanadi. Tadqiqot natijalari badiiy matnni o'qitishning tizimli va metodik yondashuvi boshlang'ich ta'limda nafaqat bilim berish, balki ma'naviy tarbiya va shaxs rivojini qo'llab-quvvatlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: badiiy asar, boshlang'ich ta'lim, tafakkur, emotsional rivojlanish, tarbiya, obrazli fikrlash, adabiy ta'lim, estetik idrok.

Аннотация. В статье рассматривается влияние художественной литературы на развитие мышления, эмоциональной сферы и воспитательный процесс младших школьников. Анализируется, каким образом художественный образ, композиционная структура текста, выразительность языка и ценностно-нравственный потенциал произведения способствует формированию у детей воображения, логического анализа, эмоциональной отзывчивости и речевой культуры. Особое внимание уделено тому, что регулярное обращение к художественному тексту способствует укреплению нравственных ориентиров, расширению представлений о социокультурной среде и развитию эстетического вкуса учащихся. Полученные выводы подтверждают, что целенаправленное использование художественных произведений в начальной школе играет ключевую роль в интеллектуальном, духовно-нравственном и эмоциональном становлении личности ребенка.

Ключевые слова: художественное произведение, младшие школьники, мышление, воспитание, эмоциональное развитие, образное восприятие, литературное образование.

Annotation: *This article examines the multifaceted impact of literary works on the cognitive development, emotional growth, and educational formation of primary-school pupils. Through an analytical perspective, the study highlights how artistic imagery, narrative structure, expressive linguistic features and the ethical-value dimension of a text contribute to the development of imagination, reflective thinking, emotional sensitivity and verbal competence in young learners. The findings emphasize that regular exposure to literature enriches children's social understanding, strengthens moral awareness, and nurtures aesthetic perception. The results confirm that the systematic integration of fiction in early education plays a pivotal role not only in academic formation but also in the moral, cultural and personal development of the child.*

Keywords: *literary work, primary education, cognitive development, imagination, emotional growth, moral formation, reading culture, aesthetic perception.*

KIRISH

Boshlang'ich ta'lim bosqichi bolaning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida muhim burilish davri hisoblanadi. Aynan shu bosqichda o'quvchining tafakkur jarayonlari, tasavvuri, nutqiy faolligi va ma'naviy qarashlari shakllanib boradi. Bunday murakkab psixologik jarayonlar nafaqat o'quv dasturlari, balki ta'limning mazmuniy asoslarini belgilovchi badiiy matnlar orqali ham faol ravishda rivojlanadi. Badiiy asarlar o'zining obrazlar tizimi, syujet dinamikasi, badiiy umumlashtirish va axloqiy mazmun qatlami orqali bolaning ongiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan noyob pedagogik vosita sifatida qadrlanadi. Chunki adabiy matnning estetik jozibasi va tilning ta'sirchanligi orqali o'quvchida voqelikni idrok etish, sabab-natija bog'lanishlarini anglash va shaxsiy xulosalar chiqarish ko'nikmalari bosqichma-bosqich shakllanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisining idrok doirasi hali barqaror bo'lmagan, tasavvur boyligini talab qiladigan o'quv vaziyatlari esa ko'p hollarda obrazli fikrlashni talab qiladi. Shunday sharoitda badiiy asarlar bola tafakkurini faollashtiruvchi, emotsional sezgirlikni oshiruvchi, nutqning grammatik va leksik boyligini kengaytiruvchi kuchli manba vazifasini bajaradi. Asar qahramonlari bilan hamdardlik qilish, ularning harakatlarini baholash, syujetdagi voqealar rivoji asosida o'z munosabatini shakllantirish o'quvchidan mantiqiy mushohada, tahlil va kuzatuvchanlikni talab etadi. Bu esa bolaning fikrlash jarayonini jadallashtiradi, uning aqliy faoliyatini mazmun jihatidan boyitadi.

Shu bilan birga, badiiy asarlar ta'lim-tarbiya jarayonida ma'naviy omil sifatida ham alohida o'rin egallaydi. Asarda ilgari surilgan axloqiy qadriyatlar, milliy an'ana va urf-odatlar, hayotiy saboqlar o'quvchining ruhiy dunyosiga singib, uning shaxs sifatida shakllanishida muhim poydevor yaratadi. Vatanga sadoqat, halollik, mehr-oqibat, matonat, bahamjihatlik kabi fazilatlarining badiiy timsollar orqali yetkazilishi tarbiyaviy ta'sirning samaradorligini oshiradi. Shuning uchun badiiy asarlarni boshlang'ich ta'limda o'qitish nafaqat savodxonlikni oshirish vazifasini bajaradi, balki

o'quvchining shaxsiy dunyoqarashi, hissiy madaniyati va ijtimoiy moslashuv jarayoniga ham kompleks ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, bugungi kunda boshlang'ich ta'lim mazmunining yangilanishi, kompetensiyaviy yondashuvning joriy etilishi, o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan metodlar ustuvor bo'layotgan bir sharoitda badiiy matnlarning pedagogik imkoniyatlarini chuqur tadqiq etish zarurati yanada ortib bormoqda. Chunki adabiy ta'limning samarasi nafaqat o'quvchining akademik ko'rsatkichlarida, balki uning tafakkuri, ma'naviy qadriyatlari va shaxsiy sifatlarining shakllanishida namoyon bo'ladi. Shu bois badiiy asarlarning boshlang'ich sinf o'quvchilari rivojiga ko'rsatadigan ta'sirini ilmiy asosda o'rganish ta'lim jarayonini takomillashtirish, metodik yondashuvlarni boyitish va yosh avlodni intellektual hamda ma'naviy barkamol etib tarbiyalashga xizmat qiladi.

ASOSIY QISM

Boshlang'ich ta'lim jarayonida badiiy adabiyotning o'rni haqida fikr yuritilganda, avvalo, asarning o'quvchi tafakkuriga qanday intellektual va emotsional ta'sir ko'rsatishini aniqlash zarur. Chunki boshlang'ich yoshdagi bola uchun badiiy matn oddiy o'qish jarayoni emas, balki tasavvurni faollashtiruvchi, nutqiy faoliyatni boyituvchi, axloqiy me'yorlarni anglashga yordam beruvchi murakkab psixologik hamda pedagogik ta'sir tizimi hisoblanadi. Badiiy asarda mavjud obrazlar, ularning kechinmalari, syujetning dinamizmi, tilning tasviriy vositalari o'quvchi ongida real hayot tasvirlari bilan uyg'unlashib, shaxsning dunyoqarashi, fikrlash uslubi va emotsional reaksiyalariga o'ziga xos tarzda ta'sir ko'rsatadi.

Badiiy matn bola tafakkuriga uch yo'nalishda ta'sir ko'rsatadi: aqliy jarayonlar faolligi, emotsional-hissiy rivojlanish va ijtimoiy tasavvurlar shakllanishi. Aqliy jarayonlar faolligi asarni o'qish vaqtida sabab–natija bog'lanishlarini tushunish, qahramonlarning harakatlarini baholash, syujet yakunini oldindan taxmin qilish, matndagi badiiy belgilar va ramzlarning ma'nosini anglash kabi ko'nikmalar orqali shakllanadi. Bola o'qigan matnidan o'zicha xulosa chiqarishga harakat qilar ekan, uning fikrlash jarayonida tahlil, solishtirish, umumlashtirish, taxmin qilish kabi operatsiyalar faol ishlaydi. Bu jarayon tafakkurning chuqurlashishiga, mantiqiy fikrlashning shakllanishiga xizmat qiladi.

Emotsional-hissiy rivojlanish ham badiiy asar o'qish jarayonining muhim komponentidir. Obrazlar kechinmalarini his etish, qahramonlarning o'rni va xatti-harakatlariga nisbatan ichki munosabat bildirish, achinish, quvonish, xavotir yoki hamdardlik kabi hislarni boshdan kechirish o'quvchining emotsional sezgirligini oshiradi. Bola asardagi qahramonning hayotiy holatini ko'nglidan o'tkazar ekan, hayotning turli ko'rinishlarini his qilishni, boshqalar holatiga nisbatan o'zini qo'yib ko'ra olishni o'rganadi. Bu jarayon esa empatiya shakllanishiga, ijtimoiy o'zaro munosabatlarda mehr-shafqat va bag'rikenglik kabi sifatlarining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Badiiy asarlarning tarbiyaviy talqinda beradigan ta'siri ham beqiyosdir. Ayniqsa, milliy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar, tarixiy shaxslar yoki ma'naviy targ'ibotga boy asarlar o'quvchi shaxsining ahloqiy yo'nalishini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Qahramonlarning olijanob fazilatlarini bolaning ichki ma'naviy dunyosida o'ziga xos "ideal model" sifatida shakllanadi. Natijada o'quvchi nafaqat matn mazmunini o'zlashtiradi, balki undagi axloqiy g'oyalarni hayotiy faoliyatiga tatbiq eta boshlaydi. Badiiy asar orqali o'quvchi "yaxshilik", "halollik", "mehr-oqibat", "matonat", "mehnatsevarlik" kabi tushunchalarning amaliy mazmunini o'z tasavvurida jonlantiradi.

Ta'limiy jarayonda badiiy matn o'quvchining nutq kompetensiyasini rivojlantirishda ham alohida o'rin tutadi. O'quvchi matndagi badiiy tasvir vositalarini, sifatlash, jonlantirish, o'xshatish kabi ifoda shakllarini o'rganar ekan, uning til boyligi kengayadi, grammatik qurilmalarni to'g'ri ishlatish malakasi mustahkamlanadi. Badiiy matn bilan ishlash jarayonida qayta hikoyalash, mazmunni mustaqil bayon qilish, qahramon haqida tasviriy fikr bildirish kabi mashqlar o'quvchining og'zaki va yozma nutq faolligini oshiradi.

Shuningdek, badiiy asarlarni o'qitish jarayonida o'quvchi o'z mustaqil munosabatini shakllantiradi. Matn voqealariga baho berish, qahramonlarning o'rni va xatti-harakatlarini tahlil qilish, "nega bunday bo'ldi?", "yana qanday bo'lishi mumkin edi?" kabi savollar asosida fikrlash – bolaning mustaqil tanqidiy tafakkurini rivojlantiradi. Bu esa o'quvchining nafaqat adabiy matnga, balki real hayot voqealariga ham ongli yondashuvini kuchaytiradi.

Boshlang'ich ta'limda badiiy asarlardan unumli foydalanishning yana bir muhim jihati – o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy tajribasini boyitishidir. Asarda aks etgan turmush tarzi, xalqona urf-odatlar, tarixiy voqealar, milliy mentalitet elementlari bolaga o'z xalqining madaniyatini, tarixini va ma'naviy merosini anglashga yordam beradi. Bu jarayon orqali o'quvchida milliy o'zlikni his qilish, Vatanga sadoqat, otanaga hurmat kabi fazilatlar mustahkamlanadi.

Xulosa qilib aytganda, badiiy asarlar boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun nafaqat o'qish manbai, balki tafakkurni shakllantiruvchi, hissiy tarbiyani kuchaytiruvchi, ma'naviy olamni boyituvchi, nutqni rivojlantiruvchi kompleks ta'sirga ega tarbiyaviy-psixologik vositadir. Bunday asarlarni o'qitish metodikasi to'g'ri yo'lga qo'yilganda, bola nafaqat bilim egallaydi, balki hayotga ongli, sezgir va teran nazar bilan qarashni o'rganadi.

Badiiy adabiyotning boshlang'ich sinf o'quvchilari rivojiga ta'sirini ilmiy jihatdan o'rganish bugungi pedagogik jarayonning eng dolzarb masalalaridan biri sanaladi. Ta'lim mazmunini kompetensiyaviy yondashuv asosida qayta ko'rib chiqish, o'quvchining shaxsiy rivoji va individual qobiliyatlarini namoyon etishga yo'naltirilgan metodlarni keng joriy etish davrida badiiy asarlarning tarbiyaviy va intellektual imkoniyatlarini chuqur ilmiy asosda o'rganish zarurati yanada kuchaymoqda. Chunki adabiy matnlar nafaqat tilni o'rgatish vositasi, balki bolaning tafakkurini

shakllantiruvchi, emotsional olamini boyituvchi, axloqiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini mustahkamlovchi o'ta muhim pedagogik resursdir.

Hozirgi davr bolasi informatsion oqimlar keskin kuchaygan, vizual tasvirlarning ta'siri ortgan muhitda voyaga yetmoqda. Shunday sharoitda badiiy asarlarning ahamiyatini qayta baholash o'ta muhim, chunki adabiy matn o'quvchini fikrlashga undaydigan, ma'no izlashga yo'naltiradigan, obrazlar orqali ijtimoiy va ma'naviy tushunchalarni mohiyatan his qilishga imkon beradigan noyob tarbiyaviy vositadir. O'quvchi ongining hali shakllanib borayotgan bosqichida o'qilgan har bir badiiy asar uning hayotiy qarashlari, hissiy madaniyati va tasavvuri uchun poydevor bo'lib xizmat qilishi mumkin. Shu bois badiiy matnning bolaga ta'sir qiluvchi psixologik mexanizmlarini ilmiy o'rganish pedagogika va psixologiya fanlarida alohida ahamiyat kasb etadi.

Mavzuning yana bir muhim jihati shundaki, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun yaratilgan asarlar ko'pincha tarbiyaviy yuklama va ma'naviy mazmun bilan boyitilgan bo'lsa-da, ularning qaysi psixologik jarayonlarni qanday darajada faollashtirishi, bolada qanday intellektual o'zgarishlarni yuzaga keltirishi yetarli darajada ilmiy tahlil qilinmagan. Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, ba'zi o'qituvchilar badiiy matnni faqat o'qish va qayta hikoyalash vositasi sifatida baholaydi, uning tafakkurni shakllantirishdagi va axloqiy tarbiyadagi rolini yetarli darajada chuqur ochib bera olmaydi. Shuning uchun badiiy asarlarning bolalardagi mantiqiy mushohada, obrazli fikrlash, tasavvur, emotsional sezgirlik va nutq rivojiga ko'rsatadigan ta'sirini ilmiy asosda tahlil qilish zarur.

Badiiy asarning ta'lim-tarbiya jarayoniga ta'siri murakkab pedagogik tizim sifatida ko'rilgani sababli uning mazkur jarayondagi o'rnini chuqur o'rganish o'quvchilar shaxsini har tomonlama rivojlantirishning ilmiy va amaliy mexanizmlarini aniqlashga yordam beradi.

Bu o'rganish natijalari boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun metodik ko'rsatmalar, zamonaviy dars ishlanmalarini ishlab chiqish, yoshga mos adabiy matnlarni tanlash mezonlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Bunda badiiy asarlarning tarbiyaviy funksiyalarini, ularning estetika, axloq, milliy qadriyatlar va ijtimoiy ongni shakllantirishdagi o'rnini chuqur anglash boshlang'ich ta'limning sifat ko'rsatkichlarini sifat jihatidan yangilaydi.

Shu bilan birga, badiiy asarlar orqali bola ongiga keng ijtimoiy-madaniy tajriba yetkazish – bugungi ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Zero, badiiy asarlar bolani real hayotning murakkab holatlarini tushunishga, turli xarakterlar va shaxslarning munosabatini baholashga, axloqiy tanlovlarni anglashga o'rgatadi. Bunday jarayon esa o'quvchilarni fikrlovchi, ongli, sezgir va jamiyatda faol shaxs sifatida kamol toptirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Demak, badiiy asarlarning boshlang'ich sinf o'quvchilari tafakkuri va ta'lim-tarbiyasiga ta'sirini o'rganish zamonaviy ta'limning konseptual asoslari, pedagogik metodlar, shaxs rivoji, ma'naviy qadriyatlar singari ko'plab yo'nalishlarni qamrab

oluvchi murakkab va zarur ilmiy tadqiqotdir. Bu mavzuni chuqur o'rganish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish hamda badiiy ta'limning pedagogik qiymatini mukammal anglash uchun zarur ilmiy asos yaratadi.

XULOSA

Boshlang'ich sinf o'quvchilari rivojini ta'minlashda badiiy adabiyotning o'rni nihoyatda muhim ekanligi olib borilgan tahlillar natijasida yana bir bor tasdiqlandi. Badiiy asarlar o'zining obrazlar tizimi, syujet konstruksiyasi, tilning tasviriyl imkoniyatlari va ma'naviy-axloqiy mazmuni orqali bolaning tafakkur jarayonlarini faollashtiradi, tasavvur doirasini kengaytiradi va emotsional sezgirlikni kuchaytiradi.

Asardagi qahramonlar bilan ruhiy muloqotga kirishish, voqealar rivojini tahlil qilish va ular asosida xulosa chiqarish jarayoni o'quvchida tahliliyl fikrlash, sabab-natija bog'lanishlarini anglash va mustaqil qaror chiqarish kompetensiyasini shakllantiradi.

Shuningdek, badiiy adabiyotning tarbiyaviyl ahamiyati ham alohida ta'kidlanishi lozim. Badiiy matn orqali bolaning ma'naviy dunyosiga milliy qadriyatlar, ijtimoiyl norma va axloqiy tamoyillar singdiriladi. Qahramonlarning fazilatlari, ular boshdan kechirgan hayotiy sinovlar, ularning qarorlarida mujassam bo'lgan saboqlar o'quvchi shaxsining ichki olamida "ideal xulq modeli" sifatida mustahkamlanib boradi. Bu jarayon natijasida bola nafaqat o'qigan matnni tushunadi, balki undagi ma'naviy mazmunni o'z hayotiy tajribasi bilan bog'lay oladi. Bunday yondashuv esa ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Tadqiqot davomida aniqlanganki, badiiy asarlarni boshlang'ich ta'limda maqsadli va metodik jihatdan to'g'ri qo'llash o'quvchilarda nutq kompetensiyasini rivojlantirishga, muloqot madaniyatini shakllantirishga, estetik idrokni boyitishga ham xizmat qiladi.

Adabiy matn bilan muntazam ishlash, qayta hikoyalash, tahliliyl savollarga javob berish, qahramonlarga munosabat bildirish kabi mashqlar o'quvchini mantiqan fikrlovchi, emotsional jihatdan sezgir va ijtimoiyl ongli shaxs sifatida tarbiyalaydi.

Bundan tashqari, badiiy asarlar orqali bola o'z xalqining tarixi, milliy qadriyatlari va madaniyl merosini chuqurroq anglaydi. Bu esa o'zlikni anglash, vatanparvarlik, mehr-shafqat, hurmat, bag'rikenglik kabi fazilatlarning barqaror shakllanishiga xizmat qiladi. Shunday qilib, badiiy adabiyot nafaqat intellektual rivojlanishning, balki ma'naviy barkamollikning ham asosiy omillaridan biri bo'lib qoladi.

Umuman olganda, badiiy asarlarning boshlang'ich sinf o'quvchilari rivojiga ta'sirini ilmiyl asosda o'rganish ta'lim jarayonini takomillashtirish, zamonaviyl metodlarni boyitish va yosh avlodning tafakkuri hamda ma'naviy kamolotini ta'minlashda muhim ilmiyl ahamiyatga ega.

Badiiy ta'limni chuqur o'rganish va uni amaliyotga ilmiyl asosda joriyl etish boshlang'ich ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'taradi hamda o'quvchini fikrlovchi, ongli va barkamol shaxs sifatida voyaga yetkazishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva, N. Boshlang'ich ta'limda adabiy o'qish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
2. Abdullayev, S. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2019.
3. Azizxo'jayeva, N. Pedagogik kompetentlik va shaxs shakllanishi. – Toshkent: Innovatsiya, 2021.
4. G'afforova, X. Adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: Nosir, 2018.
5. Jo'rayev, R. Bolalar adabiyoti va badiiy tafakkur. – Samarqand: SamDU nashri, 2019.
6. Mamarasulov, B. Boshlang'ich ta'limda ma'naviy tarbiya masalalari. – Namangan: NamDU nashriyoti, 2021.
7. Mirziyoyeva, S. O'quvchilar tafakkurini rivojlantirishda badiiy matnning o'рни. – Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 2020.
8. Qodirova, M. Adabiy o'qish darslarida estetik tarbiya. – Toshkent: Tafakkur, 2017.
9. Rasulova, M. Boshlang'ich ta'lim psixologiyasi. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2018.
10. Yo'ldosheva, O. Badiiy asarlar orqali tarbiyaviy kompetensiyani rivojlantirish. – Buxoro: BDU nashri, 2022.